

Ворошило Т. Література як основний засіб формування духовного світу старшокласників. – Методичний пошук: Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури. – Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Випуск дванадцятий. Частина II. – С. 59-63.

Література як основний засіб формування духовного світу старшокласників

У наш час доволі часто можна почути заклик до підняття національної самосвідомості, до виховання справжнього громадянина. Ці твердження є складовими таких понять, як духовність, духовні орієнтири, духовні цінності. Якщо країна виховуватиме духовну особистість, дбатиме про те, щоб змалечку діти отримували правильні духовні орієнтири, то вона отримує сильну, свідому молодь, яка буде чітко себе позиціонувати громадянином, який шанує свою країну, свою рідну місцевість, своїх батьків і традиції.

Духовні орієнтири учнів можна формувати на кожному уроці в школі, на кожній виховній годині, та саме на уроках літератури є можливість якнайглибше вразити душу дитини, показати їй усю красу культури, слова, сформувати такі духовні риси характеру, як відвагу, честь, повагу, любов, мужність на прикладі літературних героїв.

У «Національній доктрині розвитку освіти» зазначено: «...Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є: формування національних і загальнолюдських цінностей... Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності...». Тобто на державному рівні можемо простежити мету шкільної освіти та її цінність для духовного виховання підростаючого покоління.

У «Концепції літературної освіти» сказано, що «одним із важливих напрямів української освіти є гуманітарний, який забезпечує духовний розвиток учнів. Серед навчальних дисциплін гуманітарного циклу особливе значення має література як мистецтво слова і спосіб формування загальної культури людини, її моральних орієнтацій і цінностей» [5].

Нині Україна потребує освіченої молоді, і літературна освіта повинна сприяти такому самоусвідомленню особистості. Особливу увагу варто звертати на патріотичний ґрунт літератури. На думку Г. Токмань, «літературна освіта є важливим чинником формування юних громадян України, які мають бути освіченими, патріотичними і культурними особистостями... Мета навчання української літератури в школі – літературна

компетентність учнів (знання, уміння, навички), їхня вихованість, особистісний розвиток».

Н. Михайлова у статті «Емоційне виховання учнів на уроках української літератури» зазначає, що метою вивчення літератури в школі має бути не тільки засвоєння учнями художніх цінностей, створених засобами мистецтва слова, не тільки формування гармонійно розвиненої особистості, патріота своєї держави, «...а й передовсім виховання людини співчутливої, справедливої, милосердної» [4, с. 44].

Література в школі повинна формувати не просто освічену людину, яка має свої переконання, є патріотом, є людиною розумною. Література повинна формувати особистість, «...здатну жити в оновленому суспільстві за законами гуманізму...». Т. Чумак зауважує, що виховний вплив у літературі ми можемо простежити лише тоді, коли літературний твір може бути осмислений читачем, коли почуття й переживання героя стануть переживанням учнів. Аналіз твору має сприяти опануванню учнями духовних орієнтирів творчості письменників – критеріїв моральної та естетичної оцінки подій, явищ і людських стосунків. На уроках літератури у вчителя є найбільше можливостей розглянути ті питання, які стосуються духовності та безпосередньо формування її у дитини. Більше того, учитель має можливість впливати на дитину непомітно, не нав'язуючи їй певний погляд, а формувати в школяра власний за допомогою прикладів з літератури.

Учитель, у першу чергу, має змогу впливати саме на емоційну сферу учня, коригувати її систему цінностей, розширювати кругозір, формувати духовну сферу. Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко також наголошують на тому, що вчитель у своїх руках має неймовірної сили важіль, що легко може доторкнутися до душі дитини: «...виховання учнів здійснюється при викладанні літератури особливими засобами – через проникнення в психологію дійових осіб літературних творів, через з'ясування учнями складних людських взаємовідносин на матеріалі художньої літератури. Учитель-словесник має у своєму розпорядженні такий могутній фактор виховного впливу, як утілений у хвилюючому художньому образі морально-естетичний ідеал» [3, с. 5].

А. Фасоля у своїх дослідженнях наголошує на практичній діяльності вчителя на уроках літератури. Аналізуючи перебіг подій у творі, учитель повинен привертати увагу дітей до думок, почуттів, переживань персонажів. У процесі ознайомлення школярів із біографією письменника та аналізу художнього образу, наголос варто робити на ключових рисах у формуванні

духовного світу. Учитель підкреслює, що вони притаманні загалом українцям і завжди цінувалися (чи засуджувалися, якщо це негативні риси) нашим народом. Тобто без акцентування на теоретичних поняттях в учнів формуються уявлення про національний характер, національний ідеал, духовний світ.

Психологи говорять про низку специфічних рис юнацького сприймання: зацікавлення літературою психологічного змісту й водночас захоплення абстрактним мистецтвом, поглиблений інтерес до внутрішнього світу героя, романтичних і сюрреалістичних образів, символіки образної системи, увагу до художніх деталей і мови твору. Наголошує Т. Яценко на тому факті, що «світоглядні позиції в ранній юності будуються на інтелектуальному розвитку, рефлексії, що забезпечує усвідомлення й критичне ставлення до себе та формування власних переконань. На цьому етапі розвитку сприймання стає складним інтелектуальним процесом, опосередкованим попереднім досвідом, наявними знаннями та інтелектуальним потенціалом».

У підлітковому віці для дітей характерним є розвиток такого почуття, як самоспостереження. Це є складовим моментом самопізнання, прагнення до самовдосконалення, самовиховання. Зрозуміло, що педагог повинен розуміти цю особливість психіки підліткового віку й відповідно до цього підбирати так твори, аби для учнів це було і цікаво, і доступно. На цьому етапі розвитку вони більше сприймають літературних героїв через їх вчинки, через роздуми, адже самі знаходяться у власному «я». Тому всі вчинки героїв потрібно розглядати крізь призму внутрішніх порухів, і духовні орієнтири виставляти відповідно до почуттів.

Т. Чумак розглядає духовність як «інтеграційну характеристику особистості», яка містить у собі певну систему абсолютних загальнолюдських цінностей. Тим самим учень повинен розуміти певні духовні орієнтири, усвідомлювати їх, а отже, лише згодом починає усвідомлювати себе як духовну особистість. Тому аналіз художнього твору має бути спрямованим на осмислення духовних орієнтирів його автора. Педагог звертає увагу на те, що учень повинен під час аналізу тексту звертати увагу на духовні цінності, на духовні орієнтири, і тим самим осмислює себе через ці категорії духовності, створює своє власне ставлення до навколишнього світу – до суспільства в цілому, до людини загалом, до природи, мистецтва, культури.

«Вдумливо працюючи на уроках літератури, відповідаючи на проблемні запитання, заглиблюючись у духовний світ твору і

через нього у духовну ауру автора, школяр краще розуміє себе, власне ставлення до духовності, ставить перед собою високі орієнтири в житті. Формування в учня поняття про духовні орієнтири творчості письменників і осмислення ними себе як духовної особистості – це взаємозалежні процеси».

Питанню становлення духовних цінностей особистості присвятив свої праці І. Бех, зокрема в статті «Біля витоків сутності особистості» учений зазначає, на які позитивні цінності повинен спрямовувати педагог формування особистості учня. Він виокремлює різні духовні, емоційні якості, які в певний історичний період вважалися одними з найбільш духовних. І. Бех говорить, що протягом усього розвитку суспільства воно намагалось бути ближчим до добра [2, с. 11].

Тобто вчитель повинен показати перед дітьми всю красу твору. Зосередити увагу на позитивних якостях як головного героя, так і другорядних, на всьому гарному, що є у творі. Водночас показати протилежну сторону добра – зло. Але показати правдиво, не засуджуючи. Тут учитель повинен стати порадиником для учнів, надати їм можливість самостійно дійти до висновку.

Варто зазначити, що українська література стоїть на національному ґрунті. Усі письменники завжди писали про свій народ. Кого б ми не взяли з письменників, у кожного знайдемо тему селянства, народного духу, національної самосвідомості. І в цьому випадку ці цінності є невід'ємними від загальнолюдських цінностей.

Отже, найбільш сприятливим для формування духовного світу учня є урок літератури. Адже він включає в себе можливість на прикладі життєпису автора та дій головного героя показати позитивні або ж негативні якості особистості, тим самим правильно сформувані духовні цінності. Варто пам'ятати, що в старшій школі формування духовних орієнтирів проходить інакше, ніж в основній. Сам процес усвідомлення цінностей відбувається лише у випадку повного розуміння духовності. Тому вчитель літератури повинен доторкнутися до душі та розуму старшокласників, підбирати твори для вивчення, наповнені духовними цінностями.

Використана література:

1. Андрусенко В. До проблем викладання літератури в сучасній школі / В. Андрусенко // Дивослово. – 1999. – № 12. – С. 24-28.
2. Бех І. Біля витоків сутності особистості / І. Бех // Шлях освіти. – 1999. – № 2. – С. 10-14.

3. Бугайко Т. Ф. Українська літератури в середній школі (курс лекцій) / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Радянська школа, 1962. – 388 с.

4. Михайлова Н. Емоційне виховання учнів на уроках української літератури / Н. Михайлова // Дивослово. – 1999. – № 7. – С. 44-45.

5. Наказ Про затвердження Концепції літературної освіти від 26 січня 2011 року № 58 / 2011[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/

6. Привалова С. Психолого-педагогічні засади вивчення художнього тексту старшокласниками / С. Привалова // Українська література в школі. – № 3. – 2009. – С. 24-28.